KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 8

OBSAH

KRÁĽ, Á.: Javisková reč . . . 257
KAČALA, J.: Zdomácňovanie slov v oblasti hláskoslovia 263
MASÁR, I.: Vlastnosti termínu (Ustálenosť, jednoznačnosť a presnosť) 269
ONDREJKOVIČOVÁ, D.: Slovo *práca* z historického hľadiska 274

Rozličnosti

Gofry — gófry, gofra — gófra? V. Patráš 278

Správy a posudky

Keď chceme vedieť niečo viac o slovenčine, zalistujme v knižke Jazyková poradňa odpovedá. D. Slančová . . 280
Živé výklady o mikropočítačoch. J. Horecký 284

Spytovali ste sa

Požičať — vypožičať (si). K. Palkovič 286
Markíza. K. Hegerová . . . 287
Zotavovňa, ozdravovňa, liečebňa. K. Palkovič 288

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 23 — ČÍSLO 8

Javisková reč

ÁBEL KRÁĽ

1

Úlohy a požiadavky hereckého umenia a podmienky, v ktorých sa uskutočňuje divadelná komunikácia, prejavujú sa najmä v javiskovej reči.

Slovenská javisková reč nie je prebádaná. Doteraz nebola predmetom sústredenejšieho vedeckého záujmu. Najvytrvalejšie ju sledoval Ján Stanislav (1953 a i.), ktorý sa azda ešte viacej zaujímal o spev a vzťah reči a spevu (1978). Ako je známe, jeho priama a osobná kritika hercov a spevákov nebola veľmi účinná — odrážala sa od opony divadla. Otvorila sa však rana vo vzťahoch slovenských jazykovedcov a divadelných pracovníkov. Zostalo nám po nej citlivé miesto v slovenskej kultúre. Našťastie na oboch stranách sa dnes vie, že štúdium slovenskej javiskovej reči je aktuálna úloha.

Zväz slovenských dramatických umelcov (ZSDU) začal túto úlohu plniť tak, že zaštítil iniciatívu niektorých pracovníkov (menovite treba uviesť aspoň Š. Šugára) a organizoval výskum slovenskej javiskovej reči. Slovenskú jazykovedu v ňom zastupoval najmä G. Horák, potom Á. Kráľ. Výsledky tohto výskumu (skôr prieskumu, sondy) sa publikovali jednak ako informácie v slovenských jazykovedných časopisoch (Horák, 1978 a, b, 1980 a, b; Kráľ, 1986), jednak osobitnými zverejneniami v internej tlači ZSDU (*Správy* — interný bulletin pre členov ZSDU a *Štúdie, prednášky, referáty, analýzy, diskusie* — ZSDU pre vnútornú potrebu, r. 1977, 1978, 1979, 1981, 1982, 1986; pozri napr. Horák, 1978 b; Kráľ, 1981, 1983, 1986). Uskutočnili sa i pracovné semináre a besedy o zozbieranom materiáli divadiel. Naostatok bol ta-

kýto seminár 15. 12. 1988 v činohre Slovenského národného divadla — v Divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave s členmi tohto divadla. Priebeh diskusie potvrdil živý záujem o rozličné otázky slovenskej javiskovej reči. Obnažil problémy, ktoré by sa mali ďalej riešiť, aby diskusia a práca mohla v budúcnosti pokračovať s väčším úžitkom.

V tomto príspevku v upravenej podobe zverejňujeme niektoré myšlienky hlavného referátu predneseného na spomenutom seminári. V nasledujúcom čísle Kultúry slova prinesieme ukážky jazykového materiálu, ktorý sa na seminári interpretoval.

2

Pojem *javisková reč* nie je presne definovaný. Označenie *javisková reč* budeme používať v súlade s prirodzeným významom tohto výrazu: ako označenie toho osobitného úseku objektívnej skutočnosti, ktorým je reč na javisku, resp. reč hrajúceho herca. Pri inej príležitosti sme javiskovú reč kvalifikovali ako osobitne kultivovanú formu národného jazyka (Kráľ, 1988). Predpokladáme nielen špecifickosť, lež aj komplexnosť javiskovej reči. Pretože v nej ide predovšetkým o jazykové javy, osobitné úlohy v štúdiu javiskovej reči pripadajú jazykovede. Treba to uviesť, lebo o tom jestvujú rozličné mienky.

V prvej (azda úvodnej) etape štúdia javiskovej reči sa ukazuje úloha konfrontovať javiskovú reč so spisovnou slovenčinou. V tejto etape by sa malo hovoriť i o systémových vzťahoch javiskovej reči k niektorým iným divadelným a jazykovým skutočnostiam. Takto treba chápať viaceré predchádzajúce príspevky o javiskovej reči a pokus formulovať akési všeobecné tézy o nej (Kráľ, 1986 a, b, 1988).

V najvšeobecnejšej charakteristike sa o slovenskej javiskovej reči hovorí, že nie je v uspokojujúcom stave (Kráľ, 1986 b, s. 334, 1988). Jestvuje viacej príčin tohto stavu. Niektoré z nich majú širší spoločenský základ (stav jazykovej kultúry spoločnosti, národné povedomie a úroveň vedomia spoločenských zodpovedností, autorita jazykovedy), iné sú špecificky divadelné (divadlo vo vzťahu k iným kultúrnym inštitúciám, príprava mladej hereckej generácie, diskusie o štýle prednesu).

Negatívne dôsledky má nedostatok komunikácie medzi jazykovedou a divadelnými pracovníkmi. Divadelní pracovníci prejavujú nedôveru voči jazykovede a jazykovedcom. Viaceré pripomienky odmietajú ako skostnatené, kabinetné, puntičkárske. Z divadla sa reklamuje umelecká sloboda, priestor na tvorivosť a v ich mene i právo narúšať jazykové normy. Divadelní pracovníci sa odvolávajú na jazykový stav spoločnosti, na údajné vývinové trendy v jazykovej kultúre, hľadá sa modernosť, civilnosť, vyslovujú sa náhľady, že funkcia reči v divadle

je dnes iná než v minulosti, a kritikom sa vyčituje, že nechápu alebo nechcú vidieť potreby a špecifiká umenia, že zmenšujú tvorivý priestor dramatického umenia atď.

3

Vzťah činoherného divadla k reči sa v skutočnosti podstatnejšie nezmenil. Hlavným nástrojom umeleckej komunikácie činoherného divadla je rečový prejav. „Sémantika slova" nie je v činohre „prekonaná". Preto záujem o reč a rečový prejav na javisku zostáva dôležitým predpokladom vysokej úrovne hereckého umenia.

Rečový výkon je veľmi zložitý proces. Zahŕňa intelektuálne, psychické i fyzické činnosti, má významovú (sémantickú) i výrazovú stránku. Obidve (významová i výrazová stránka) súvisia s tvorením zvukov reči — s artikuláciou. Artikuláciou vzniká fyzický nositeľ sémantickej informácie (sémantická informácia sa nedá sprostredkovať bez materiálneho nositeľa). Ako vieme, hovoriaci zaujíma pri rozprávaní osobné stanovisko k obsahu vypovedaného, k adresátovi (poslucháčovi) a sám je v istom telesnom a duševnom stave. To sa prejavuje na artikulácii a proces artikulácie (spôsob reči) sa práve v herectve osobitne využíva na signalizovanie takýchto informačných zložiek. Sémantická a výrazová zložka sú v reči vzájomne popreplетané — vnímajú sa ako jeden komplex informácií. Nie je dôležitý iba sám „slovníkový" význam slova (v jeho jazykovom kontexte), lež aj to, ako sa slovo povedalo. Toto „ako" môže byť neuvedomované, spontánne a v konkrétnej situácii rečovej praxe vynútené, inokedy, napríklad v hereckom umení, je programované, vedome tvorené (pripravované) a využívané. Je dôležitou zložkou hereckého umenia. To je možné preto, lebo proces tvorenia zvukov reči (artikuláciu) si hovoriaci uvedomuje a môže ho v istom rozsahu kontrolovať a ovplyvňovať: môže vedome hovoriť istým spôsobom. Táto schopnosť sa dá pestovať, rozvíjať a zdokonaľovať. Tvorí tú zložku rečového umenia, ktorú budeme označovať výrazom *technika reči*. Techniku reči budeme chápať široko — tak, že do nej zahrnieme i javy dychu a hlasu. (Pozri úvahy M. Hubu o pohybe, dychu a reči; Huba, 1982, s. 261n.) Podstatnou zložkou techniky reči je však artikulácia. To je prvý veľmi vážny činiteľ úrovne javiskovej reči a hereckého umenia vôbec.

V starších diskusiách sa na otázky súvisiace s technikou reči zabúdalo. Pozornosť sa sústreďovala na vzťahy javiskovej reči k jazykovým (spisovným) normám. Posudzoval sa postoj k spisovným a nespisovným prostriedkom, spôsob ich využívania, diskutovalo sa o vzťahu javiskovej reči k spisovnej slovenčine. Tu vznikali najvážnejšie nedorozumenia medzi jazykovedou a divadlom. Aj k tejto otázke treba

zaujať zásadné stanovisko, lebo ide o druhého podstatného činiteľa javiskovej reči.

4

Javisková reč môže stáť iba na základoch spisovnej slovenčiny. Takzvané ozvláštňovanie a narúšanie jazykových noriem, ktoré sa dakedy stavia do protikladu s touto elementárnou tézou, nemôže byť metódou a cieľom tvorby (porov. Kráľ, 1986, téza 17) ani takým vyšším princípom, ktorému sa ostatné podriadi a ktorým sa všetko vysvetlí a ospravedlní. Táto základná téza o javiskovej reči sa však nesmie interpretovať tak, že na javisku sa môže povedať iba spisovné slovo v spisovnom tvare a spisovnom znení (tamže, téza 15).

Dôležitá je psychologická a etická stránka tejto problematiky, totiž uvedomovaný a programový vzťah k spisovnej slovenčine (tamže, téza 13), vedomie, že divadlo (herec) má významnú čiastku zodpovednosti za stav jazykovej kultúry spoločnosti. Spoločnosť má právo dožadovať sa jeho prínosu do procesu rozvíjania, upevňovania a diferencovania spisovného jazyka v jeho ústnej forme.

Spisovná slovenčina je jediný pevný neutrálny a univerzálny základ umeleckého využívania jazyka v divadle (tamže, tézy 14, 18). Divadelní pracovníci by mali urobiť svoje závery z toho, že práve to tvorí (a podmieňuje) situáciu, ktorej sa oni dožadujú: aby v divadle bolo možné zrozumiteľne a jednoznačne využiť akékoľvek jazykové prostriedky (tamže, téza 17). Rozhoduje funkčnosť nespisovného prostriedku (funkčnosť porušenia spisovnej normy), t. j. osobitná komunikačná a výrazová úloha použitého prostriedku v kontexte herecky tvoreného diela. Náhodné javy a individuálne osobitosti, ktoré neplnia ani charakterizačnú funkciu, a javy, ktoré inak posudzuje divák a inak herec, sú chyby. Chyby sú to nie preto, že to chcú alebo hlásajú jazykovedci alebo ktokoľvek iný, lež preto, že takto pôsobia nadindividuálne zákony jazykovej kultúry. Z tohto zorného uhla sa treba pozerať na pojem tzv. civilného prejavu.

5

Ani pojem *civilného prejavu* nie je dobre definovaný. Vkladá sa doň všeličo. Niektorí ho chápu ako protipól strojenosti (a) alebo ako protiklad elitárskej tendencie po násilnej odlišnosti (b), iní ho chápu ako prostotu a jednoduchosť reči (c).

a) Javisková reč (v jej neutrálnom kultivovanom základe) musí byť prirodzená, nemôže byť strojená, afektovaná, nemôže upozorňovať sama na seba. Javisková reč je prostriedkom (nástrojom), nie cieľom.

Prirodzenosť reči je základný predpoklad účinnosti a presvedčivosti hereckého výkonu. Pravda, prirodzenosť javiskovej reči nemožno stotožniť so surovou a nepestovanou rečou, s akousi nekultivovanou prirodzenosťou. Nemožno ju zamieňať s nejasnou, nečistou, nevýraznou a nezreteľnou artikuláciou, s technickou nedokonalosťou a nekultivovanosťou reči, s nízkou zrozumiteľnosťou ani s chaotickým vzťahom k normám spisovného jazyka.

b) Na druhej strane kultivovanosť a kultúra javiskovej reči by sa nemala chápať ako násilné tvorenie odlišností, ako odtŕhanie javiskovej reči od jazykovej skutočnosti, ako protiľudovosť. Kultúra javiskovej reči sa zakladá na kultúre vzťahu herca k poslucháčovi a divákovi, na citlivom využívaní a rozvíjaní špecifických komunikatívnych vlastností javiskovej reči.

Heslo civilnosti nemôže pôsobiť proti kultúre a kultivovanosti. Násilné uplatňovanie odlišností najmä v prejavoch mladej hereckej generácie zrejme vychádza aj z úzkoprsého aplikovania subjektívne interpretovaného znaku civilnosti niektorými umelcami. Civilnosťou sa nemôže znižovať dosiahnutá spoločenská úroveň verejného používania jazyka. To značí, že civilnosť reči nie je lenivosť a nedbanlivosť — nie je to cesta menšej práce a pracovnej pohodlnosti. Postoj divadla k divákovi musí byť postoj vysokého rešpektu. Návštevník divadla spontánne očakáva od herca viac než od chodca, ktorý sa ho opytuje, ktorá električka ho zavezie na tú a tú ulicu. Práve vtedy, keby sme to nerešpektovali, boli by sme protiľudoví a robili by sme opak toho, čo sa dakedy žiada tézou o civilnosti rečového prejavu v divadle.

c) Ak sa civilnosť stotožňuje s prostotou a jednoduchosťou reči, znamená to, že sa prijímajú kritériá vysokej náročnosti, lebo prostota a jednoduchosť je plod majstrovstva a zjavuje sa skôr na konci umeleckých výbojov než na ich začiatku (L. Chudík, V. Záborský; pozri Záborský, 1980). Prostotu a jednoduchosť umožňuje technická vyspelosť, rečová zručnosť a bohaté skúsenosti. Predstava prostoty a jednoduchosti sa nemôže napĺňať nízkou technickou úrovňou javiskovej reči ani ľubovôľou a chaosom v postojoch k spisovnému jazyku (pozri Huba, 1985).

Ak sa vypracuje a ustáli dobrý civilný prejav, bude sa vyznačovať buď prostotou, jednoduchosťou a prirodzenosťou na vyššom stupni dokonalosti (potom však nebude potrebovať osobitnú jazykovú normu oproti spisovnému jazyku), alebo to bude ustálený *príznakový útvar* používaný v ístých situáciách s istou funkciou (taký útvar by sa mohol vyznačovať i črtami nespisovnosti). V obidvoch prípadoch bude civilný prejav stáť na spisovnom jazyku a v jasnom vzťahu k nemu, bude predpokladať divadlu primeranú (vyššiu) technickú úroveň reči.

Javisková reč a divadlo potrebuje na svoj rozvoj a dobré fungovanie jazykovo usporiadanú situáciu. V širšom zmysle je to jazyková situácia spoločnosti, v užšom zmysle jazyková situácia divadla.

Dobrá *jazyková situácia* v tom i onom chápaní je jednoducho nemysliteľná kdesi pomimo spisovnej slovenčiny a bez zabezpečenia silného spoločenského rešpektu jazykovej kultúre. Na to sme trochu zabudli. V praxi, ba i v teórii sa zjavili nedorozumenia. Je načase usporiadať našu jazykovú situáciu dosiahnutím zásadného súladu stanovísk k spisovnej slovenčine, jej významu pre zdravý rozvoj spoločnosti, k jej miestu v hierarchii spoločenských a národných hodnôt, osobitne aj v hodnotení jej úlohy v rozvoji nášho divadelného umenia.

Iba v jazykovo usporiadanej situácii sa otvárajú dvere k umeleckým slobodám — i k slobode tzv. narúšania jazykových noriem (ak sa musí použiť tento nedobrý výraz), aj k slobode štýlového hľadania a experimentu (hoci aj takého, akým bol známy experiment hry P. Presesa a U. Bechera *Bockerer,* ktorú uviedlo Divadlo P. O. Hviezdoslava ako čiastočne nespisovný jazykový útvar).

Pravdaže, dnes ovplyvňujú javiskovú reč mnohé činitele (rozhlas, televízia, film). Jej základ je však *v jazykovej kultúre spoločnosti,* ktorú zasa ovplyvňuje *národné povedomie* a spoločenské *jazykové vedomie.* Oslabenie hociktorého článku tejto reťaze sa prejaví slabosťou celku. Náš celok nemá potrebnú pevnosť ani v jednom spomenutom článku.

Úsilie o zvýšenie jazykovej kultúry javiskovej reči musí byť a je súčasťou úsilia o zvýšenie jazykovej kultúry spoločnosti. Nespokojní sme s tým, že súvislosť javiskovej reči s jazykovou kultúrou spoločnosti (a s jej jazykovou situáciou) sa niekedy pokladá za dostatočné ospravedlnenie takého stavu, že javisková reč je akýmsi zrkadlom priemeru nižšej jazykovej kultúry spoločnosti. To je alibistický postoj menšej, ale aktívnej časti dramatických umelcov.

Pravda je, že zmena najvšeobecnejšieho javu je isto najúčinnejšia. Máme azda všetci a všade (osvojac si takéto stanovisko) so založenými rukami čakať na prúdy, ktoré nás pohodlne ponesú? Skôr nám prichodí osvojiť si poznanie, že všeobecný pohyb vzniká z čiastkových aktivít, lebo čiastkové činitele sú dostupnejšie a ľahšie sa ovládajú. Sú i zjavnejšie. Preto sa domáhame usporiadania jazykovej situácie v našom divadle hľadaním záruk zdravého vývinu javiskovej reči.

Ústav technickej kybernetiky SAV
Dúbravská cesta 9, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G. (1978a): Výskum jazykovej kultúry v SND v Bratislave. Kultúra slova, *12,* 1978, s. 362—364.

HORÁK, G. (1978b): Hodnotenie jazykovej kultúry v SND. In: Hodnotenie javiskovej reči v činohre SND (Bratislava 17. júna 1978). Vydal Zväz slovenských dramatických umelcov pre internú potrebu. Bratislava 1978, s. 2—25.

HORÁK, G. (1980a): O jazykovej kultúre v Divadle pre deti a mládež (Trnava). Kultúra slova, *14,* 1980, s. 117—119.

HORÁK, G. (1980b): Kultúra reči v Štátnom bábkovom divadle v Bratislave. Kultúra slova, *14,* 1980, s. 278—280.

HUBA, M.: Pokus o úvod do hereckého umenia. Javisko, 1982, s. 241—266.

HUBA, M.: Nové slovo, 18, 1. 5. 1985.

KRÁĽ, Á.: O javiskovej reči. Štúdie, prednášky, referáty, analýzy, diskusie. Bratislava, ZSDU 1981. 37 s. (Pre vnútornú potrebu.)

KRÁĽ, Á.: Prednes, interpretácia, ortoepia. O kultúre reči v DSNP Martin. Štúdie, prednášky, referáty, analýzy, diskusie. Bratislava, ZSDU 1982. 18 s. (Pre vnútornú potrebu.)

KRÁĽ, Á. (1986a): Analýza slovenskej javiskovej reči a reči v rozhlase a televízii. Slovenská reč, *51,* 1986, s. 324—337.

KRÁĽ, Á. (1986b): Ako je to s javiskovou rečou. Zborník materiálov zo seminára. Štúdie, prednášky, referáty, analýzy, diskusie. Bratislava, ZSDU 1986, s. 2—22. (Pre vnútornú potrebu.)

KRÁĽ, Á.: O javiskovej reči a o inom. Nové slovo XXX. 7. apríla 1988. Nedeľa, s. I—II.

STANISLAV, J.: Slovenská výslovnosť. Martin, Osveta 1953. 295 s.

STANISLAV, J.: Hudba, spev, reč. Bratislava, Opus 1978. 424 s.

ZÁBORSKÝ, V.: O podlžnostiach voči kultúre reči. Interview s národným umelcom prof. Viliamom Záborským. Správy. Interný bulletin pre členov ZSDU. Bratislava 1980, 1, s. 13—20. (Prevzaté z Nového slova, 1979, č. 31.)

Zdomácňovanie slov v oblasti hláskoslovia

JÁN KAČALA

Suverenita jazyka sa zreteľne prejavuje pri zdomácňovaní často používaných, resp. vžitých slov prevzatých z iných jazykov. Zdomácňovací proces sa uplatňuje pri prevzatom slove komplexne, t. j. — ak berieme do úvahy pomery v súčasnej spisovnej slovenčine — týka sa jeho hláskovej stavby a výslovnosti, jeho zaradenia do skloňovacieho vzoru v rámci sústavy troch gramatických rodov (týka sa prevzatých podstatných mien a prídavných mien), resp. do časovacieho vzoru v rámci sústavy slovesných vzorov (akademická Morfológia slovenské-

ho jazyka ich uvádza štrnásť; týka sa prevzatých slovies), ďalej sa tento proces týka ustálenia lexikálneho významu a sémantickej a gramatickej spájateľnosti prevzatého slova. Napokon pre hladké narábanie s prevzatým slovom v písanej reči je dôležité ustálenie jeho písomnej podoby v súhlase so zásadami platnými v slovenskej pravopisnej sústave. Pokiaľ ide o reláciu zvukovej a písomnej podoby pri preberaní slov, jestvujú v slovenskej jazykovede protichodné názory na primárnosť jednej z týchto podôb. L. Dvonč (1976, s. 72) napr. píše, že „pri preberaní slov cudzieho pôvodu sa v dnešnej slovenčine silne uplatňuje pôvodný pravopis, jemu sa prispôsobuje aj výslovnosť", a ilustruje túto tézu na slovách preberaných z angličtiny. Na druhej strane Á. Kráľ (1978, s. 205) vraví, že „dôležitú úlohu pritom (t. j. pri hláskovej adaptácii cudzieho slova) hrá fonologický systém preberajúceho jazyka a rozhodujúce je znenie slova v odovzdávajúcom jazyku, nie jeho pravopis". Cieľom nášho príspevku nie je riešiť túto otázku. V tejto súvislosti iba pripomíname, že pri nej zaváži aj jazyk, z ktorého sa preberá; napr. z francúzštiny sa do slovenčiny preberajú slová prevažne podľa svojej písomnej podoby, napr. *bufet, rokfort, kuriér, rezort, petit* (viaceré príklady uvádza A. Anettová, 1988, s. 241n.).

Treba, pravdaže, mať na mysli, že zdomácňovanie prevzatého slova je proces a jednotlivé čiastkové zložky tohto komplexného zdomácňovacieho procesu, tak ako sme ich tu naznačili, nemusia prebiehať paralelne. Podľa rázu prevzatého slova, podľa blízkosti, resp. vzdialenosti jazyka, z ktorého slovo pochádza, vo vzťahu k preberajúcemu jazyku, ako aj podľa typu jazyka, z ktorého sa preberá, môže niektorý z čiastkových procesov (napr. ustálenie hláskovej podoby a výslovnosti alebo z druhej strany ustálenie jeho lexikálneho významu) predbehnúť ostatné a tak napomáhať aj zdomácňovanie ostatných zložiek slova. Najväčším problémom je pri prevzatých slovách s nezvyčajným zakončením zaradenie takéhoto slova (máme tu na mysli podstatné a prídavné mená) do domáceho skloňovacieho typu. Napr. slovo *kengura* dlho žilo v slovenčine v morfologicky nezdomácnenej podobe *kenguru* (v tejto nesklonnej podobe uvádza toto slovo ešte Slovník slovenského jazyka I) a jeho zaradenie do slovenského skloňovacieho systému sa uskutočnilo až na konci jeho zdomácňovania, keď sa podoba s koncovým *-u* nahradila podobou s koncovým *-a* (v tejto podobe kodifikuje toto slovo napr. Krátky slovník slovenského jazyka). Tým sa slovo *kengura* pevne zaradilo morfologicky do kategórie podstatných mien ženského rodu, konkrétne do vzoru *žena* a tým sa aj jeho zdomácňovací proces dokončil. Dlhý proces morfologického zdomácňovania ukazujú najmä niektoré nesklonné slová typu *menu, kupé, blond,* pri ktorých sa vlastne zaradenie do domáceho skloňovacieho typu neuskutočnilo doteraz a je veľmi pravdepodobné, že tieto slová

budú domácemu morfologickému systému odolávať aj v budúcnosti.

Z doterajšieho výkladu problematiky jednoznačne vychodí, že suverenita preberajúceho jazyka sa pri procese zdomácňovania prevzatých slov prejavuje predovšetkým ako prispôsobovanie vlastností preberaného alebo prevzatého slova vlastnostiam domáceho jazykového systému.

Veľmi výrazná je zmena prevzatého slova smerom k domácemu v jeho zvukovej, a to hláskovej i prozodickej zložke. Ustálenie jednej z prozodických vlastností — prízvuku — sa uskutočňuje na samom začiatku prevzatia. To isté sa týka aj rozmanitých melodických alebo intonačných prvkov spojených s prízvukom. Hneď pri prevzatí slova sa odstraňujú z jeho hláskového zloženia rozličné redukované hlásky a často i hlásky cudzie slovenskému fonologickému systému vôbec a nahrádzajú sa najbližšími hláskami domáceho systému. Pre slovenský fonologický systém je charakteristické svojrázne rozloženie kvantity samohlások a vôbec nositeľov slabičnosti a s ňou spojené pravidlo o rytmickom krátení druhej (nasledujúcej) dĺžky v rámci slova, ako aj jestvovanie dvojhlások ako dlhých nositeľov slabičnosti.

Pokiaľ ide o dvojhlásky, pripomíname v tejto súvislosti konštatovanie L. Dvonča, že „vo vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme jednak rozmnožovanie počtu dvojhlások, jednak rozmnožovanie počtu postavení (pozícií), v ktorých sa dvojhlásky vyskytujú" (Dvonč, 1964, s. 36). Za jeden z prostriedkov rozmnožovania dvojhlások v spisovnej slovenčine pokladá tento autor aj preberanie slov z iných jazykov, pri ktorom sa dvojhlásky uplatňujú vo významnej miere (c. d., s. 41). Na problematiku dvojhlások a hodnotenia spojení samohlások v prevzatých slovách sa viažu aj staršie články Š. Peciara a V. Blanára publikované na stránkach časopisov Slovenská reč a Slovo a tvar v rokoch 1947—1948.

Z hľadiska uplatňovania pravidla o rytmickom krátení druhej dĺžky je typické to, ako sa ustálila v spisovnej slovenčine kvantita v prídavných menách typu *európsky, španielsky, francúzsky, taliansky, švédsky, brazílsky, sicílsky, rakúsky, rímsky, benátsky, grécky* a pod. V slovách s dĺžkou v základe sa podľa pravidla o rytmickom krátení ustálila v koncovej slabike krátka samohláska. Keďže dvojhlásky majú funkciu dlhých nositeľov slabičnosti, pri ustálení tautosylabického (rovnakoslabičného) spojenia v základe majú koncovú samohlásku krátku aj pomenovania s dvojhláskou v základe, ako sú prídavné mená typu *španielsky, taliansky.*

Dôležité je konštatovať, že proces konštituovania tautosylabických spojení samohlások v prevzatých slovách je stále živý a je pre úplné zdomácnenie takého slova veľmi charakteristický, ba takmer nevyhnutný. O ustálení dvojhlásky *ia* v slove *maniak* a v slovách utvorených

z tohto základu *(maniacky, maniactvo, maniačka, maniakizmus)* písal pred časom F. Kočiš (1982); osobitne pritom pripomína sformovanie prídavného mena *maniacky* s krátkou príponovou slabikou v dôsledku uplatnenia pravidla o rytmickom krátení druhej slabiky. Medzi posledné prejavy tohto procesu patrí napríklad ustálenie slova *pietny* v jazykovej praxi v podobe s dvojhláskou *ie* v základe (podobne ako vo východiskovom slove *pieta*) a s krátkym *i* (v písme *y*) v príponovej slabike východiskového tvaru (takto sa kodifikovalo toto prídavné meno v hláskovej i v písomnej podobe v poslednej kodifikačnej príručke — v Krátkom slovníku slovenského jazyka z r. 1987; je potrebné aby sa táto zmena vniesla aj do Pravidiel slovenskej výslovnosti ako kodifikačnej príručky v oblasti hláskoslovia a výslovnosti). Podoba *pietny* s dvojhláskou *ie* a s koncovou krátkou slabikou je takto aj dôkazom živosti pravidla o rytmickom krátení druhej dĺžky v súčasnej spisovnej slovenčine.

Iný takýto príklad predstavujú slová *pacient, pacientka* a jazykovedný termín *paciens*. Aj v nich sa v jazykovej praxi pôvodné heterosylabické (rôznoslabičné) spojenie samohlások *ie (i-e)* zmenilo na tautosylabické spojenie, t. j. na dvojhlásku *ie*. Z konštituovania dvojhlásky s platnosťou dlhého nositeľa slabičnosti v podstatnom mene *pacientka* vyplýva, že pri tvorení tvaru genitívu plurálu sa pri ňom uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení druhej dĺžky, a tak sa vkladaná dvojhláska *ie (pacientiek)*, ktorá zodpovedala tvoreniu tohto tvaru pri heterosylabickom spojení samohlások *ie*, nahradila vkladnou samohláskou *o (pacientok)*, ktorá zodpovedá tvoreniu tohto tvaru na základe pravidla o rytmickom krátení druhej dĺžky (tak je to v domácich slovách a ich tvaroch typu *láska — lások, topánka — topánok, páska — pások, výška — výšok, plienka — plienok, lieska — liesok, sliepka — sliepok, Vierka — Vierok, trieska — triesok* atď.). Tvar *pacientok* sa po prvý raz v kodifikačných príručkách o slovenčine uvádza v 2. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka a bude ho treba uviesť aj v ostatných kodifikačných príručkách. Aj tvar gen. pl. *pacientok* potvrdzuje živosť a stálu platnosť pravidla o rytmickom krátení druhej dĺžky v súčasnej spisovnej slovenčine a dokazuje (spolu s inými príkladmi), že toto pravidlo sa v tej oblasti systému slovenského jazyka, kde je jeho doména, t. j. v systéme skloňovania podstatných mien a prídavných mien (+ všetkých adjektiválií, t. j. slov svojou morfologickou formou a syntaktickou funkciou rovnajúcich sa adjektívam čiže prídavným menám), ako aj v systéme časovania slovies, rozširuje, nie že by sa jeho platnosť oslabovala.

Napokon sa v našom príspevku sústredíme na pomenovanie *Aziat/aziat* a jeho deriváty *Aziatka/aziatka, aziatský, aziatstvo*. Slovník slovenského jazyka I (1959) zachytáva prídavné meno *aziatský* s dlhou

príponovou samohláskou *í* (v písme *ý*), z čoho vychodí, že sa predpokladá v jeho základe heterosylabické spojenie samohlások *ia [i-a]*, pričom to platí o celom uvedenom slovotvornom hniezde zo základu *Aziat*. Tento predpoklad potvrdzuje aj výslovnostná kodifikačná príručka, t. j. Pravidlá slovenskej výslovnosti z r. 1984 od Á. Kráľa. Nazdávame sa, že táto kodifikácia dnes už nezodpovedá reálnej výslovnosti a fungovaniu pomenovaní so základom *Aziat/aziat* v súčasnom spisovnom jazyku. Ak totiž porovnávame výslovnosť takých blízkych slov, ako sú *Aziat* a *Ázia*, zisťujeme, že tieto pomenovania sa v spisovnej slovenčine odlíšili mierou zdomácnenia a z neho vyplývajúcou výslovnosťou. Meno *Ázia* ako označenie jedného z kontinentov si zachováva povahu internacionálneho pomenovania s neadaptovanou, heterosylabickou platnosťou spojenia samohlások *ia [i-a]*. Naproti tomu meno *Aziat* ako zvyčajne pejoratívne označenie obyvateľa *Ázie* prešlo v slovenčine značným zdomácňovacím procesom, ktorý sa prejavuje v celom komplexe javov: *1.* v tom, že sa zároveň deproprializovalo, to značí, že popri vlastnom mene funguje v slovenčine aj všeobecné meno *aziat* s významom „divoch, barbar"; toto všeobecné meno sa, prirodzene, píše s malým začiatočným písmenom; *2.* v tom, že v slovenčine nadobudlo na rozdiel od svojho neutrálneho náprotivku *Ázijčan, Ázijec* negatívny konotatívny (sprievodný) prvok pejoratívnosti, ktorý takisto prispel ku konštituovaniu všeobecného mena *aziat* v spisovnej slovenčine; *3.* v tom, že v súvise s doteraz uvedenými procesmi a v nadväznosti na ne sa ustálila aj zdomácnená hlásková a výslovnostná podoba tohto slova, ktorá sa prejavuje najmä v zmene heterosylabického hláskového spojenia *ia [i-a]* na tautosylabické hláskové (t. j. dvojhláskové) spojenie *ia:* v pomenovaniach *Aziat/aziat, Aziatka/aziatka, aziatsky, aziatstvo* sa podľa nášho pozorovania konštituovala slovenská dvojhláska *ia*. Ustáleniu dvojhlásky v slovách so základom *Aziat* pomohol v spisovnej slovenčine bezpochyby aj bohatý derivačný reťazec, ktorý takisto svedčí o vysokom stupni zdomácnenia slova *Aziat*.

Pre pomenovanie *Aziatka/aziatka* a *aziatsky* má konštituovanie dvojhlásky *ia* ten dôsledok, že sa pri nich, resp. pri ich tvaroch uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení druhej dĺžky: genitív plurálu od výrazu *Aziatka/aziatka* sa z doterajšieho *Aziatiek/aziatiek* (porov. Slovník slovenského jazyka I, s. 58), ktorý zodpovedal heterosylabickej povahe samohláskového spojenia *ia* v základe, mení na *Aziatok/aziatok,* ktorý zodpovedá tautosylabickému charakteru spojenia samohlások *ia* v základe. Takisto aj v prídavnom mene sa v dôsledku zmeny podstaty spojenia *ia* v základe ustaľuje podoba *aziatsky,* v ktorej dvojhláskový charakter spojenia *ia* s platnosťou dlhého nositeľa slabičnosti spôso-

buje, že príponová slabika sa vyslovuje a píše s krátkym *i (y)*. To značí, že v prídavnom mene *aziatsky* sa uplatňuje takisto pravidlo o rytmickom krátení druhej dĺžky. Podobou s krátkou príponovou slabikou sa síce prídavné meno stáva homonymným s príslovkou *aziatsky*, ale ako ukazujú aj početné iné analogické prípady (niektoré sme už uviedli v predchádzajúcej časti príspevku), táto homonymia vôbec neprináša ťažkosti pri rozlíšení slovnodruhovej platnosti slova *aziatsky* v danom prípade a ani v komunikácii, keďže každé slovo ako systémový (a potenciálny) prvok sa reálne vyskytuje v reči a v konkrétnom texte, resp. kontexte, v ktorom sa zreteľne signalizujú jeho sémantické a syntaktické vzťahy k iným, najmä syntakticky nadradeným slovám, čím sa jednoznačne identifikuje aj ich význam a slovnodruhová povaha.

Z nášho výkladu vyplýva odporúčanie, aby sa v prídavnom mene *aziatsky* v súhlase so živou výslovnosťou v súčasnej spisovnej slovenčine kodifikovala v normatívnych príručkách v príponovej slabike krátka samohláska *i* (v písme *y*). Táto výslovnosť sa opiera o všeobecnejšiu tendenciu platnú pri zdomácňovaní prevzatých slov v slovenčine.

Ako ukazujú príklady analyzované z hľadiska zdomácňovacích procesov najmä v hláskovej a prozodickej rovine, suverenita jazyka sa pri preberaní a zdomácňovaní cudzích slov prejavuje najmä v tom, že sa v zdomácnených slovách konštituujú práve charakteristické črty preberajúceho jazyka, ako sú v spisovnej slovenčine dvojhlásky a rytmické krátenie druhej dĺžky.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

ANETTOVÁ, A.: O niektorých slovách francúzskeho pôvodu. Kultúra slova, *22*, 1988, s. 241—246.

DVONČ, L.: K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *15*, 1964, s. 35—48.

DVONČ, L.: Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 63—80.

KOČIŠ, F.: Slovo *maniak*, jeho výslovnosť a deriváty. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 378—379.

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

KRÁĽ, Á.: Preberanie cudzích slov do slovenčiny z hľadiska fonetiky a ortoepie. In: Studia Academica Slovaca. 5. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 201—215.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1987. 592 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 832 s.

Vlastnosti termínu

(Ustálenosť, jednoznačnosť a presnosť)

IVAN MASÁR

1. Na vlastnosť ustálenosti sa už poukazovalo ako na jeden parameter spisovnosti. Ak sa v teórii spisovného jazyka pokladá za dôležité a priam nevyhnutné, aby všetky spisovné prostriedky boli ustálené, vo zvýšenej miere sa to vzťahuje na odborné termíny. V prospech ich ustálenosti hovorí pragmatická skúsenosť: „bez ustálených termínov by nebolo možné dorozumievanie, vznikali by mnohé nejasnosti .., ba aj finančné škody" (Horecký, 1956, s. 54). Najmä preto sa ustálenosť postuluje ako jedna z najdôležitejších vlastností termínu a v niektorých terminologických prácach sa spolu so systémovosťou dokonca dáva na prvé miesto (pozri napr. Poštolková — Roudný — Tejnor, 1983, s. 62—67).

Paralelne s vyzdvihovaním ustálenosti je však nevyhnutné uviesť, že túto vlastnosť neslobodno zamieňať s nemennosťou alebo s nehybnosťou termínov a terminológie. Jednou z charakteristických čŕt jazyka, v prvom rade jeho slovnej zásoby, je totiž pohyb, preskupovanie alebo obmieňanie jednotiek, preferencia jedných prvkov pred druhými atď. To všetko z jednej strany odráža spoločenské zmeny a vývoj, z druhej strany slúži uspokojovaniu komunikačných potrieb v zmenenej situácii. Terminológie jednotlivých odborov sa síce pokladajú za najstabilnejšiu vrstvu spisovnej slovnej zásoby, ale spomínaný pohyb presahuje neraz aj do oblasti terminológie a zasahuje aj ustálené termíny.

Ustálený termín sa môže zmeniť z jazykových alebo z vecných dôvodov. V slovenskej terminológii najmä v minulosti častejšie dochádzalo k zmenám z jazykových dôvodov, a to pri termínoch, o ktorých jazykovej správnosti boli pochybnosti. Na základe kritéria spisovnosti a motivovanosti sa v spolupráci s príslušnými odborníkmi nahradili také zaužívané termíny, ako boli *šnek* (závitovka), *pacht* (árenda), *čidlo* (snímač), *prorada* (vierolomnosť), *nezletilý* (maloletý), *movitosť*

(hnuteľnosť), *nárt* (priehlavok), *kotník* (členok) atď. Viaceré príklady ukazujú, že nahrádzané termíny boli prevzaté z češtiny. Ale ani pri nahrádzaní týchto termínov nejde v každom prípade výlučne o jazykové dôvody, podnetom býva aj zmena názoru na pomenúvaný jav alebo vec.

Ustálenosť termínov nesmie prekážať rozvoju odboru a jeho terminológie. V súvislosti s kritériom systémovosti sa už spomenula botanická a zoologická nomenklatúra. Pre obidve nomenklatúry je charakteristický pevný systém umožňujúci zatrieďovať rastliny a živočíchy do istých jednotiek, resp. taxónov. Ak sa zdôrazňuje pevnosť systému, netvrdí sa, že je absolútne stály a nemenný. Aj doň sa vnášajú výsledky najnovších výskumov opretých o nové pracovné metódy, prístroje, pomôcky, klasifikácie atď., dôsledkom čoho je pohyb aj v tomto systéme. Najintenzívnejšie presuny zaznamenávame v najnižších jednotkách, predovšetkým v rode. Nie je zriedkavá situácia, že sa pôvodný rod rozpadá na viac rodov. To vyvoláva nevyhnutné zmeny v jestvujúcich rodových a druhových menách. Napríklad pôvodný botanický rod plavúňov sa rozdelil na štyri samostatné rody — *chvostík, plavúnec, plavúň, plavúnik* (pozri Československý terminologický časopis, *1*, 1962, s. 233). Uvedený príklad nie je jednotlivina, lež reprezentant celého radu analogických prípadov v botanickom, ako aj v zoologickom názvosloví. Tieto fakty treba osobitne pripomenúť preto, že ide o nomenklatúry, ktoré sa tradične pokladajú za ustálené, a predsa vývin odboru aj tu vedie k nevyhnutným nomenklatorickým zmenám.

Dostatok príkladov na podobné zmeny možno nájsť aj v iných nomenklatúrach a terminológiách. Napr. nová klasifikácia vulkanických hornín vyvolala zmenu postoja k takým známym a ustáleným termínom, ako sú v oblasti mineralógie termíny *diabáz* (jeho používanie sa neodporúča pre paleozoické a prekambrické bazalty alebo pre premenné bazalty akéhokoľvek veku), *melafýr* (kvalifikuje sa ako zastaraný) a v dôsledku toho sa za nevhodné pokladajú aj vžité terminologické spojenia *diabázová séria, melafýrová séria,* ďalej sa obmedzuje platnosť a používanie termínov *bazalt, bazanit* atď. (podrobnejšie Kamenický, 1982).

Každá klasifikačná zmena alebo zmena v názore na objekt pomenovaný ustáleným termínom (názvom) sa však nemusí bezpodmienečne premietnuť do terminológie. Za objektívne treba pokladať zistenie, že „termíny často fungujú ďalej, i keď sa podstatne zmenia poznatky používateľov o obsahu pojmov, ktoré tieto termíny pomenúvajú" (Poštolková — Roudný — Tejnor, c. d., s. 63). Ak sa povedzme v modernej fyzike ďalej používa termín *atóm* (z gréckeho slova *atomos* — nedeliteľný), vôbec sa nemyslí na nedeliteľnosť pomenovaného objektu. Moderná fyzika dávno dokázala jeho zložitosť a deliteľnosť, ale pomeno-

vanie *atóm*, t. j. „nedeliteľný" sa napriek tomu používa ďalej. Ide tu o dokázateľnú deetymologizáciu pomenovania.

Ustálenosť termínu ako vlastnosť zabezpečujúca optimálne predpoklady bezporuchovej odbornej komunikácie je príznačná pre obdobie rovnomerného vývinu terminológie a stability vedeckých názorov. V období, keď vo vede a technike nastávajú prevratné zmeny — za takúto zmenu sa pokladá matematizácia vied, vznik vedných disciplín, klasifikácia jestvujúcich faktov a objektov na základe nových kritérií atď. —, býva spravidla aj terminológia alebo aspoň jej časť neustálená. Je to pochopiteľné, lebo ide o obdobie hľadania a konštituovania nových pojmov, ktoré sa môžu pomenovať rozličnými termínmi. Za takýchto okolností sa neustálenosť azda najvýraznejšie prejavuje v samovoľnom vzniku terminologických synonymických radov. Napr. v začiatočnom štádiu rozvoja genetiky sa v slovenskej genetickej terminológii používalo päť termínov pre základný genetický pojem: *gén, faktor, vloha, vrod, dedičný činiteľ*. Analogická situácia bola aj pri ďalších základných termínoch: *modifikačný gén, modifikačný faktor, modifikátor; genotyp, genetyp, idiotyp, genotypická konštitúcia, vlohová výbava* atď. Spomenutá nová klasifikácia minerálov mala za následok zvýšený počet synoným: *fonolitický foidit*, syn. *fonofoiditit, dolerit*, syn. *mikrogabro, tefritický fonolit*, syn. *tefrifonolit, fonolitický tefrit/bazanit*, syn. *fonotefrit* alebo *fonobazanit* atď. Podobné príklady poskytuje terminológia počítačov, žurnalistiky, matematická terminológia a i.

2. Od termínu sa vyžaduje, aby bez možnosti rôznej interpretácie a chápania sprostredkoval daný pojem, t. j. aby bol presný a jednoznačný. Námietky praxe proti konkrétnemu termínu často súvisia práve s absenciou jednoznačnosti a presnosti. No prax sa tejto dvojjedinej vlastnosti dožaduje niekedy bez prihliadnutia na danosti jazyka, na jeho pomenúvacie možnosti. V súvislosti s jednoznačnosťou sa dokonca vyskytuje požiadavka absolútnej jednoznačnosti termínu. O tom by sa mohlo uvažovať, keby „každý termín bol samostatným zvukovým komplexom (celkom) a každá z jeho samostatných (oddeliteľných) častí (morfém) by mala len jeden ‚absolútny význam' (to znamená význam, ktorý sa absolútne nemení) pri použití v inom zvukovom komplexe" (Lotte, 1962, s. 11). Inými slovami pre terminológiu by bolo ideálne, keby každý termín pomenúval iba jeden pojem, keby sa v oblasti terminológie nemuselo rátať s viacznačnosťou (polysémiou). Takýto ideálny stav sa nedá dosiahnuť, zato je celkom reálne rátať s relatívnou jednoznačnosťou, t. j. s jednoznačnosťou termínu v rámci jedného odboru alebo priľahlých odborov.

Z reálneho pohľadu na terminológiu vychodí, že v podstate nijako neprekáža, keď sa to isté slovo používa ako termín v rôznych odbo-

roch a v rozličných významoch. Pri zavádzaní toho istého slova ako termínu do rôznych odborov sa najčastejšie vychádza z inherentných znakov a spomedzi nich najmä zo vzhľadu, tvaru a podobnosti pomenúvaného objektu s iným objektom. Napr. slovom *veža* sa bežne rozumie „vysoká štíhla stavba"; je to zároveň termín z oblasti architektúry. Jeho použitie v termínoch *čerpacia veža, silážna veža, veža tanku* ap. ukazuje, že ide o pomenovanie reálií, ktoré majú niektoré znaky zhodné s vežou ako vysokou štíhlou stavbou. Zhoda je vo vyčnievaní nad okolím, štíhlosti ap. Ak vezmeme do úvahy, že pri pomenúvaní sa intenzívne uplatňuje motivácia podobnosťou, nijako neprekvapí, že najnovšie sa slovo *veža* uplatňuje ako pomenovanie elektronického komplexu kumulujúceho funkciu rádia, gramofónu a magnetofónu (prehrávača). V terminologických spojeniach alebo termínoch *veža kostola, čerpacia veža, veža tanku* atď. sa síce používa to isté slovo *veža,* ale v každom jednotlivom prípade je to iný, samostatný termín.

Tento stav zachytávajú výkladové slovníky, kde sa pod jedným heslom uvádzajú rôzne významy a k nim sa pripája skratka odboru, v ktorom sa slovo používa v platnosti odborného termínu. V Krátkom slovníku slovenského jazyka sa napr. heslo *koreň* spracúva takto: *1.* podzemná časť rastliny, ktorou je rastlina upevnená v zemi a čerpá z pôdy živiny, *2.* časť niektorých orgánov, ktorými sú spojené s organizmom, *3.* odb. základná časť: lingv. *koreň slova,* mat. *koreň rovnice.* Ako vidieť, lexikologicky, resp. lexikograficky predstavený vzťah medzi týmito termínmi, ako aj vzťah *termín — pomenúvaný predmet* môže byť rozličný: iný denotát reprezentuje termín *koreň* v botanike, iný v lingvistike a iný v matematike. Takýchto prípadov je veľmi veľa, ale ich existencia nijako neznižuje hodnotu termínov, ich presnosť a jednoznačnosť práve preto, že sú to termíny z odľahlých odborov, pričom v každom odbore je odôvodnená a celkom jasná odlišnosť motivácie.

Stáva sa, že významy slova používaného ako termín v rozličných odboroch sa značne vzdialili od základného významu. Utvárajú sa tak predpoklady na vznik rovnozvučných slov (homoným). O takýto vývin ide aj pri ilustračnom termíne *koreň* (porov. jeho význam ako botanického termínu a ako matematického termínu, kde *koreň* znamená „číselné vyjadrenie neznámej", napr. *koreň rovnice),* pri termínoch *redukcia* (vo fyziológii, v práve atď. sú to celkom samostatné a významovo odchodné termíny), *reakcia* (iné znamená v chémii, iné vo fyziológii, iné v politike) a pri mnohých ďalších termínoch.

V niektorých terminologických prácach sa vyžaduje, aby termín bol jednoznačný aj mimo kontextu; „význam termínu musí vždy vyplývať z neho samého, a to od samého začiatku, keď bol vybraný na vyjadrenie určitého pojmu" (Horecký, c. d., s. 58). Predpoklady na vznik

homonymie v oblasti terminológie však ukazujú, že túto požiadavku nemožno absolutizovať (porov. aj Oroszová, 1989). Okrem toho jednoznačnosť a presnosť termínu sa popri jeho adekvátnej jazykovej štruktúre dosahuje predovšetkým definíciou, veľmi často aj formálnymi (slovotvornými) prostriedkami. Slovotvorné prostriedky na tento cieľ sa použili napr. v termínoch *pätica, ružica, hlavica, čapovec, prstenec, reťazec;* ďalším prostriedkom je zdrobňovanie, ako ukazujú termíny *pätka, bruško, hlavička/hlávka, čapík* atď. Slovotvorné prostriedky použité v uvedených termínoch majú v systéme slovenských slovotvorných prostriedkov svoj osobitný význam, ale v ilustračných príkladoch len ukazujú, že nejde o pätu, ružu, hlavu, čap, prsteň, reťaz, resp. pri deminutívach o pätu, hlavu, brucho, čap.

Ako slovotvorné prostriedky významne podporujú jednoznačnosť a presnosť termínov (názvov), vidno na takomto príklade: v slovenskom anatomickom názvosloví sa ako oficiálny názov neuplatnilo slovo *čap,* ale jeho deriváty *čapík* (lat. *uvula*), *čapovec* (lat. *axis*) sa použili na pomenovanie dvoch rozdielnych denotátov so zreteľným zámerom tlmiť neželateľné asociácie so základovým slovom *čap,* ale zároveň zachovať sémantickú spätosť s ním.

Úsilie vyhovieť kritériu jednoznačnosti a presnosti vedie niekedy k tvoreniu ťažkopádnych mnohoslovných termínov. Je veľmi ťažké pracovať s takýmito termínmi, najmä pamätať si ich a využívať ich v odbornej komunikácii. Preto aj napriek tomu, že takéto termíny sú spisovné, systémové, motivačne zreteľné, t. j. napriek tomu, že vyhovujú najzávažnejším terminologickým kritériám, nahrádzajú sa v praxi inými, zväčša nesystémovými, ale prakticky ľahšie použiteľnými termínmi. Vzniká tak napätie na osi jednoznačnosť/presnosť — krátkosť termínu. Napr. termín *ohrievač Pitotovej trubice* sa skracuje na *ohrievač trubice, ohrievač, pitotka.* Termín *ohrievač* je síce správny, krátky, ale vzhľadom na značný počet rozličných ohrievačov nie je presný, termín *pitotka* je krátky, slangový a nemá dostačujúcu motiváciu. Ako vidieť, z tohto napätia vznikajú terminologické varianty, synonymné termíny a tým sa skresľuje obraz v používaní oficiálne kodifikovaných a skutočne uplatňovaných termínov.

Na základe premyslenej klasifikácie pojmov je pomerne jednoduché zabezpečiť jednoznačnosť a presnosť, ak sa neredukuje počet prvkov (slov) tvoriacich termín. Lenže takáto redukcia je nevyhnutná. Termín sa konštituuje uváženým výberom nevyhnutných a dostačujúcich znakov získaných z dostatočne širokého logického spektra pojmu selekciou (t. j. terminologickou prácou). O výbere týchto znakov musia rozhodovať odborníci. Keďže termín je priamym sprostredkovateľom vedeckého myslenia charakterizovaného tvorivosťou, presnosťou, zrozumiteľnosťou, aj sám musí byť zrozumiteľný, jednoznačný a presný.

Jednoznačné, presné, ale prakticky ťažko použiteľné termíny a naopak prakticky použiteľné (krátke), ale nepresné termíny sú výsledkom nedostatočného poznania možností, ktoré pri tvorbe termínov poskytuje jazyk, jeho syntaktické a slovotvorné postupy.

Jazykovedný útav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

KAMENICKÝ, J. — HOVORKA, D.: O návrhu subkomisie IUGS pre systematiku eruptív a nomenklatúru vulkanických a niektorých ďalších skupín hornín. Mineralia Slovaca, *12*, 1980, č. 1, s. 75—88.

LOTTE, D. S.: Osnovy postrojenija naučno-techničeskoj terminologii. 1. vyd. Moskva 1961 (citované z prekladu v Československom terminologickom časopise, *1*, 1962, s. 7—15).

OROSZOVÁ, D.: Z problematiky jednovýznamovosti a viacvýznamovosti terminologických pomenovaní. Kultúra slova, *23*, 1989, s. 150—155.

POŠTOLKOVÁ, B. — ROUDNÝ, M. — TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha, Academia 1983. 118 s. + príl.

Slovo práca z historického hľadiska

DANIELA ONDREJKOVIČOVÁ

Väčšina polysémických (viacvýznamových) slov počas dlhého obdobia svojej existencie v slovnej zásobe jazyka prekonáva rozličné zmeny. Tak aj slovo *práca* v priebehu svojho vývinu prekonalo určité formálne a obsahové zmeny. Obsahové zmeny sa netýkajú len zmien v hierarchii významov, zániku starých alebo vzniku nových významov. Ide o širšie chápané zmeny, ktoré zasiahli synonymické, antonymické a homonymické rady časti slovnej zásoby. Slovo *práca* patrí medzi slová základného fondu slovnej zásoby, na ktorom sa v priebehu historického vývinu jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií odrazili aj zmeny hodnotového postoja človeka k práci. Vývin významovej stavby budeme dokumentovať príkladmi z predkodifikačného obdobia z kartotéky pripravovaného *Historického slovníka slovenského jazyka* (ďalej HSSJ) z 15.—18. stor. a porovnávať so súčasným stavom v jazyku podľa Slovníka slovenského jazyka (ďalej SSJ) a podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ).

Základný význam slova *práca* je známy už zo staročeského jazyka „námaha, trápenie, ťažkosť, úsilie" (Blanár, 1961, s. 211). V staroslovienčine mal pôvodný význam ešte konkrétnejšiu podobu: „vojenská námaha, boj" (Blanár, 1961, s. 211; Stanislav, 1950, s. 42—43). Základný význam, vyjadrujúci ťažkú, namáhavú činnosť, nachádzame aj v iných európskych jazykoch, napr. francúzske *travail,* nemecké *die Arbeit,* maďarské *munka.*

V kartotéke pripravovaného HSSJ je význam „fyzická alebo duševná námaha, vynaloženie úsilia na niečo" doložený dokladmi zo 16. st. Uvedieme niekoľko príkladov*: *dosti práce meli, až všeckych pobili* HP 1566; *s panem wlasnim gsaud mit, protj wode brodit, welmo tessku pracj da* BV 1652; *malo mj* (pastierovi) *s nim ubude, nestogy za pracu, abich gu* (ovcu) *hledal* KT 1753; *rozprával Moyžjss swagrowi swému wssecko, čo byl učinil, y wssecku prácu, která se gym byla prihodila na cestě, a že gjch vyslobodil* KB 1757; *brody na Orave s veliku pracu čistit* MEDZILABORCE 1776 LP; *menšie mestá a stolice poddali se též bez práce* ASL 18. st. V súvislosti s ťažkou, namáhavou fyzickou prácou nadobudlo slovo *práca* v spoločensko-ekonomickej situácii feudalizmu samostatný význam „poddanská povinnosť pracovať na majetku vrchnosti; robotovanie na panskom majetku". Prostriedkami vykorisťovania poddaného ľudu vo feudalizme boli nielen naturálne a peňažné dávky, ale aj zákonným článkom 16 z r. 1514 ustanovené robotovanie na panskom majetku, a to jeden deň v týždni. Toto nariadenie sa neskôr porušovalo a často zvyšovalo i na viaceré dni. V čase, keď sa tento význam slova *práca* aktívne používal, patrili do tohto významového poľa synonymné výrazy: *robota, panské, panština, robotizeň, robotovanie, poriadka* a lexikalizované spojenia: *poddanská práca, panská práca, denná práca, ťarchovná práca* a *panská robota.* V kartotéke HSSJ je tento význam doložený od začiatku 17. st., napr. *hoferi žadnej daně penezitej panu velikomožnemu nedavaji, toliko prace vykonavaji* BOJNICE 1614; *jim učineno ode všelijakych cinsov, daniek i od jinych prací a robotovani oslobozeno* ORAVA 1625; *polky pak swina pogedla, nebo sem doma nebyl, ale sem po panskeg pracy do Dechticz chodil* NIŽNÁ 1635; *tuto wsak abye tyerchownu pracu len toliko gednucz*

* Skratky prameňov sú podľa Historického slovníka slovenského jazyka (v tlači): *ASL* — Antológia staršej slovenskej literatúry; *BR* — BAJZA, J. I.: René mládenca príhodi a skúsenosťi; *BV* — BENICKÝ, P.: Wersse slowenské; *CA* — Cechovné artikuly; *GŠ* — GAVLOVIČ, H.: Sskola krestanska z werssami zwazana...; *HP* — Historické piesne; *KB* — Svaté biblia slowénské aneb Pjsma swatého...; *KrG* — KRMAN, D.: Grammatica Slavico-Bohemica; *KS* — Kamaldulský slovník; *KT* — KABARECZ, J. Z.: Tres et triginta sermones; *LP* — Listy poddaných; *MS* — MOKOŠ, D.: Sermones panegyrico-morale; *SiN* — SINAPIUS-HORČIČKA, D.: Neoformum Latino-Slavonicum.

(vykoná) LIKAVKA 1771; *podle urbara od milostivej našej vrchnosti nam vydaneho chceme vdečne dennu pracu vykonavat* L. PORÚBKA 1771 LP; *neznitedlnu krivdu trpime v ustavičnych pracach panskych* BADÍN 1768 LP.

V predkodifikačnom období sa vyvinul zo základného významu ďalší význam „zámerné, cieľavedomé vynakladanie telesného alebo duševného úsilia na niečo, obyčajne na úžitkový cieľ; zamestnanie, služba". Súvisí to s rozmachom pracovnej činnosti za feudalizmu, s rozvojom remesiel. V súvislosti s cechovou výrobou nastáva postupne prehodnocovanie vzťahu človeka k práci, ponímanej už nielen ako ťažká poddanská práca, trápenie, ťažoba, drina, ale vzniká tu už citový vzťah k mnohým zamestnaniam a pracovným povinnostiam, napr.: *Matthuss Abuda, ponewass sam zustal a nemohol sweho statku sprawowaty pro welyke pracze* MARTIN 1573; *hogneho boskeho požehnani, we wsseckych wassich pracech, w tomto nowem roku winssugem* B. BYSTRICA 1610; *po ratthusnych pracach na kuchiny wynaloženo ƒ 2 d 69* ZVOLEN 1637; *čzasu pre práce telesné nám nezbýwa, kdy pak nebeské wyhledáwati budeme* KOŠICE 1752; *pri pracach duchownych lechko prichadza sen na oči* MS 1758; *my haviari za našu krvave mozolnu bansku pracu toliko patnact groši na jeden tyden obyčejne beríeme* N. BOCA 1771 LP.

Štruktúra feudálneho hospodárstva si vyžiadala špeciálne názvy na označenie prác vykonávaných pre obec, mesto, stolicu, napr.: *museli sme aneb žeti, konope trhati i na obecne prace jiti* N. ULICA 1633 LP; *daly zme panu Nikletiusowy, kdi hodily v meskeg praczi, wina žagdly 3 per d 12* KRUPINA 1706; *mezy mnohimy kraginskimj praczamj na me prozby a zadosty pozapomenula* TRENČÍN 1720; *aby nas od stoliczneg prace winachawaly* M. KAMEŇ 1757.

Už v predspisovnom období sa sformoval ďalší význam „výsledok pracovného procesu; výtvor, dielo", čo vidieť i z týchto dokladov: *nebude sloboda gombarom ani ženam cechownim bez wedomosti mistra zadneg prace ani wlni prodawati* CA 1675; *emblema: kunsstowaný práce; verniculatum opus: wykládaná práca* KS 1763; *některe se svojéj práce ruže, hrebíčki, fialki pekně upletené poukazovala* BR 1785; *pet pulek trhoweg pracy po 6,5 kragcaruw* S. ĽUBOVŇA 18. st.

O významovej členitosti slova *práca* už v predkodifikačnom období svedčí aj množstvo lexikalizovaných spojení, napr. *poddanská práca, panská práca, denná práca, ťarchovná práca* vo význame „poddanská povinnosť pracovať na majetku vrchnosti, robotovanie na panskom majetku". Na označenie špeciálnej poľnohospodárskej práce vykonávanej so záprahom sa používali spojenia *vozná práca* a *plužná práca*. Práce pre obec, mesto, stolicu sa označovali aj dvojslovnými pomenovaniami *obecná práca, mestská práca, stoličná práca* a *krajinská*

práca. O prvotnosti a častom používaní základného významu slova *práca* „námaha" svedčí aj existencia frazeologizmov, napr.: *blaznu radu dawat, z hlupim se ostuzat, daremna tez prace gest* BV 1652. Ešte častejšie sa uplatnilo slovo *práca* vo frazeologizmoch na základe významu „činnosť ako taká": *kdo chce wrecem mlatit, sitem wodu ważit, ten ma pracu maly zisk* BV 1652; *dobra prace čas mjti chce; nešpora praca, kdy malá placa* SiN 1678; *žaden bez práce negj koláče* KrG 1704; *gaka praca, mzda ge taka* GŠ 1758; *podle prjslowj gako se powjda: malá pláca, malá práca* VRBICA 1786; *žadnemu do hubi pečene holubi bez prace nepadagj; kde neni place, tam gsau zanic prace* Se 18. st.

V ďalšom vývine po súčasný spisovný jazyk sa zmenila nielen hierarchia významov, ale niektoré významy sa ďalej rozčleňovali alebo niektorý význam celkom zanikol, prípadne vznikol nový význam. Podľa SSJ 3 (1963, s. 416—417) v súčasnom spisovnom jazyku základný význam je „vynakladanie telesného alebo duševného úsilia na niečo, robota". Ako druhý význam sa v priebehu vývinu osamostatnil význam „zamestnanie". Ďalšie významy, známe už zo 16. st., sú „námaha, namáhanie" a „vec, na ktorej sa pracuje; výsledok pracovného procesu, výtvor, dielo". Do súčasného spisovného jazyka pribudol význam fyzikálnej veličiny a v súvislosti so zmenenou spoločensko-ekonomickou situáciou zanikol význam „poddanská pracovná povinnosť, robotovanie na panskom majetku".

V KSSJ (1987, s. 329) sa správne priraďuje význam fyzikálnej veličiny „súčin sily a dráhy, po ktorej sila premáha odpor" na základe sémantickej príbuznosti k významu „vynakladanie telesného alebo duševného úsilia na niečo, robota", ktorý je v súčasnom spisovnom jazyku základný. KSSJ ako samostatné významy uvádza ešte významy vyčlenené zo základného významu v súčasnom spisovnom jazyku, a to „telesná alebo duševná činnosť zameraná na dosiahnutie, vyrobenie niečoho" a „činnosť, chod, fungovanie".

Porovnanie významovej stavby slova *práca* z predkodifikačného obdobia, najmä zo 16.—18. st. s významovou stavbou v súčasnom spisovnom jazyku ukazuje, že štruktúra významov sa v priebehu historického vývinu zmenila. Pôvodný základný význam „námaha" nezanikol, ďalej sa vyvíjal, no v odlišnej spoločenskej situácii nemá už prvotné postavenie. Druhý význam slova *práca* „poddanská pracovná povinnosť; robotovanie na panskom majetku", ktorý sémanticky súvisí s významom „námaha", celkom zanikol so zánikom feudalizmu. Z historického hľadiska ďalší význam „vynakladanie telesného alebo duševného úsilia na niečo, obyčajne na úžitkový cieľ; zamestnanie, služba" sa stal v súčasnom spisovnom jazyku dominantný, pribudol k nemu odborný význam fyzikálnej veličiny a rozvinul sa o významy „vynakladanie te-

lesného alebo duševného úsilia na niečo, robota", „telesná alebo duševná činnosť ako spoločenský jav; takáto činnosť ako zdroj zárobku, zamestnanie", „telesná alebo duševná činnosť zameraná na dosiahnutie, vyrobenie niečoho", „činnosť, chod, fungovanie". Ďalší význam „vec, na ktorej sa pracuje; výsledok pracovného procesu; robota" známy už zo 16. storočia, má naďalej pevné miesto v štruktúre významov súčasného spisovného jazyka.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 340 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.

NĚMEC, I. — HORÁLEK, K. a kol.: Dědictví řeči. 1. vyd. Praha, Panorama 1968. 472 s.

Slovník slovenského jazyka. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 911 s.

STANISLAV, J.: Zo života slov a našich predkov. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950. 95 s.

ROZLIČNOSTI

Gofry — gófry, gofra — gófra?

Pomenovanie *gofry* (v tvare množného čísla podstatného mena s krátkou samohláskou *o*) slúži v bežnej komunikácii na označenie požívatiny z lisovaného a špeciálne formovaného cesta, ktorá sa v kioskoch na uliciach niektorých našich aj menších miest objavila len nedávno. U nás nový, nesporne módny artikel so sebou priniesol aj nezvyčajné slovo, ktoré sa z pochopiteľných dôvodov nenachádza vo výkladových slovníkoch slovenčiny.

Potravinársky názov *gofry* pochádza zo starej francúzštiny, kde mal v jednotnom čísle pôvodne tvar **wāfla*. Adaptovaná podoba *vafľa* sa udomácnila aj v iných európskych jazykoch (*die Waffel* v nemčine, *Wafer/Waffle* v angličtine, *vafeľ*, mužský rod, v poľštine, *vafľa* v ruš-

tine, *vafľa* v slovenčine) s významom „tenké, najčastejšie plátovité špeciálne trvanlivé pečivo vyrobené z mäkčeného cesta s cukrom, mliekom a tukom" (podľa publikácie Meyers Neues Lexikon in acht Bänden. Achter Band, Tembe — Zz. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1964, s. 563). Hláskovými zmenami sa z pôvodného starého pomenovania **wāfla* (> walfre > goffre > gauffre) vyvinul tvar *gaufre* (vysl. *gōfr;* podľa publikácie Grand Larousse de la langue française en six volumes. Tome troisième Es — Inc, Paris, Librairie Larousse 1973, s. 2 170). Konečná podoba *gaufre* vývinom a kontaktmi s inými odvetviami nadobudla v pekárskej sfére význam „cestovina z ľahkého cesta pečená medzi dvoma kovovými telesami, ktoré vtláčajú do hmoty reliéf" (podľa publikácie Robert, P.: Le Petit Robert, S. N. L. Paris 1970, s. 773).

Je zrejmé, že obidva výrobky okrem spoločného pôvodu pomenovaní spája aj príbuzný technologický postup — pečenie cesta pri súčasnom pôsobení tlaku, pričom pri gaufrovaní (špeciálnom spôsobe prípravy, ktorého výsledkom sú gofry) sa vytvárajú hlbšie a výraznejšie plastické vzory určené na dodatočné vyplnenie šľahačkou, orechmi, džemom, príp. ich zmesou bez ďalšieho preplátovania.

Gaufrovanie ako špecifický výrobný postup (vtláčanie plastických vzorov, reliéfov, obrazov do materiálu) nie je charakteristické iba pre oblasť potravinársko-cukrárskej výroby. V textilnom priemysle sa strojové vtláčanie vzoru do tkaniny vykonáva na *gaufrovacom kalandri,* ktorého oceľový valec je vybavený príslušnou gravúrou. Týmto spôsobom sa napodobňujú rôzne väzobné efekty (Příručný slovník naučný. II. G — L. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 10). Gaufrovaním sa aj pri spracúvaní kože nazýva tlačenie vzorky na usne, v polygrafii ide o plastické vtláčanie farby na papier, v optike je to úprava polomeru leštiacich plstených nástrojov (Mazák, Š. a kol.: Francúzsko-slovenský a slovensko-francúzsky technický slovník. 2. vyd. Bratislava, Alfa 1971, s. 251).

V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 320) nachádzame iba termíny z textilného priemyslu s dôrazom na pôvodnú podobu *(gaufrovanie),* príp. výslovnostný variant *gaufrovať — gófrovať.* Autorky teda pomenovania z oblasti cukrárstva pochopiteľne ešte neuvádzajú, kým pri staršom a významovo príbuznom slove *vafľa* rozlišujú dva okruhy: *1.* v textilníctve je to tkanina s vydutými a prehĺbenými miestami; *2.* v potravinárstve druh napolitánok (SCS, s. 915); významový paralelizmus ukazuje na spoločné črty pri zhotovovaní rozličných produktov.

Z uvedených poznámok možno konštatovať, že *gofry* boli v slovenčine známejšie predovšetkým z nepotravinárskych priemyselných od-

vetví. Pod tlakom zjednocujúceho významu sa slovo objavuje aj vo sfére pekárstva a cukrárstva, opierajúc sa pritom o známejšie a rozšírenejšie pomenovanie *vafľa — vafle*. Ak by sa mala dôsledne zachovávať cudzia (francúzska) podoba, vyslovoval by sa názov potravinárskeho produktu s dlhým *ó: gófry*. V bežnom dorozumievaní však na prehovor pôsobia špecifické činitele: silné domáce jazykové zázemie (samohláska *ó* nie je charakteristická pre slovenčinu), snaha o ekonomickosť prejavu, módne, nenútené, často zámerne nepozorné vyjadrovanie. Preto sa (v podstate novotvar) ustaľuje vo výslovnosti s krátkym *o: gofry*. Od tohto pomenovania by sa potom dali odvodzovať ďalšie slová, napr. sloveso *gofrovať*, prídavné meno *gofrovaný* a pod.

Ak hľadáme oporu v tvarovo a významovo príbuznom slove *vafľa — vafle* (skloňuje sa podľa vzoru *ulica*), pomenovanie *gofra — gofry* by vytváralo úplnú paradigmu a systémovo, bez výnimiek by sa zaradilo ku skloňovaciemu vzoru *žena: gofra, od gofry, gofre, s gofrou; gofry, od gofier, gofrám, o gofrách, s goframi*.

Slovo *gofra — gofry* patrí do skupiny medzinárodne používaných slov. V prispôsobenej podobe vyhovuje dorozumievacím potrebám aj používateľom slovenčiny.

Vladimír Patráš

SPRÁVY A POSUDKY

Keď chceme vedieť niečo viac o slovenčine . . ., zalistujme v knižke Jazyková poradňa odpovedá

(PISÁRČIKOVÁ, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 288 s.)

Takáto parafráza kompozičného usporiadania menovanej knižky sa priam núka na úvod jej hodnotenia. Súbor skoro 900 poznámok z pera 45 autorov nadväzuje na úspešné publikácie výberov z jazykovej poradne (v rokoch 1957—1968 vyšlo päť zväzkov) a *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* (1971) a začleňuje sa do radu popularizačných jazykovedných prác, ktoré sa v poslednom čase dostali do rúk záujemcov o hlbšie poznanie národného jazyka a otázok verbálnej komunikácie vôbec. Máme na mysli hlavne práce J. Mistríka *Jazyk a reč* (1984) a *Variácie reči* (1988), resp. J. Horeckého *Spoločnosť a jazyk* (1982) a *Slovenčina v našom živote* (1988). Hoci úroveň bežnej jazykovej praxe sa často hodnotí ako priemerná, resp. nízka, záujmu o jazykové otázky rozličného typu také atribúty pripísať nemožno. Značná časť slo-

venského národného spoločenstva si aspoň v proklamatívnej rovine uvedomuje napr. prestížne postavenie spisovného jazyka v súčasnej komunikácii a zaujíma sa — hoci nie vždy systematicky — o otázky spojené s jazykovou praxou. Domnievame sa, že slovenská jazykoveda má priam povinnosť reagovať na tento spontánny záujem a vyjsť záujemcom o slovenčinu v ústrety, a to aj prostredníctvom príťažlivo a dynamicky koncipovaných a operatívnych príručiek. Dynamiku, prístupnosť a stimulatívnosť popularizačných jazykovedných prác osobitne zdôrazňujeme aj preto, lebo napr. podľa výsledkov sociolingvistickej ankety siaha značná časť používateľov spisovného jazyka aspoň z času na čas po jazykových príručkách, prípadne sleduje jazykové okienka v rozhlase (častejšie) a v tlači, pričom hodnotí ich úroveň spracovania zväčša ako priemernú s pozitívnejším hodnotením príťažlivosti rozhlasových poznámok. Nazdávame sa, že práve požiadavky príťažlivosti a stimulatívnosti (a to aj svojou grafickou úpravou) knižka *Jazyková poradňa odpovedá* spĺňa.

V dvadsiatich dvoch kapitolkách, stavaných dôsledne na dialogickom kompozičnom princípe, sa čitateľ dozvie mnoho zaujímavého zo všetkých jazykových rovín, hoci najviac pozornosti sa venuje najdynamickejším jazykovým oblastiam, a to hlavne lexikálnej rovine. Pri zostavovaní knižky — ako o tom informuje úvod — sa ostatne bralo do úvahy práve hľadisko poslucháča rozhlasovej jazykovej poradne. Pri analýze lexikálnych problémov sa využíva onomaziologický i semaziologický prístup. V súvislosti s dynamickými tendenciami vo vývine slovnej zásoby sa poukazuje na sémantickú diferenciáciu medzi jednotlivými pomenovaniami, objasňujú sa slovotvorné postupy, významové posuny a značná pozornosť sa v jednotlivých poznámkach venuje štylistickej diferenciácii slovnej zásoby. Jednotlivé poznámky tvoria mozaiku, z ktorej si čitateľ zostaví obraz diferencovanosti komunikačných sfér v súčasnej jazykovej situácii, a to tak z hľadiska základného komunikačného prostriedku, spisovného jazyka (odborná a vedecká sféra, administratívny styk, publicistika, umelecký text, bežné dorozumievanie), ako aj zo širšieho pohľadu národného jazyka (teritoriálna a sociálna diferenciácia). Značná pozornosť sa venuje dynamike slovnej zásoby na časovej osi, hodnoteniu lexiky z hľadiska diachrónie a synchrónie (zastarané slová, okazionalizmy, neologizmy) a preberaniu slov z iných jazykov. Rovnako sa poznámky venujú dynamickým tendenciám na osi nocionálnosti a expresívnosti. Veľmi užitočné sú zmienky o konkrétnej spájateľnosti a situačnej použiteľnosti jednotlivých lexém a frazeologizmov, pričom sa do úvahy berú aj frekvenčné a uzuálne tendencie. Práve dôsledný diferencovaný prístup k výrazovým prostriedkom je východiskom jednotlivých odporúčaní, v ktorých sa bez puristických tendencií okrem niekoľkých výnimiek mentorského prístupu dáva prednosť prístupu typu *odporúčame* pred prístupom typu *neslobodno*. Je to v súlade s názormi, že kodifikácia spisovného jazyka má ráz viac smernice, odporúčania než nariadenia, príkazu či zákazu.

Štylistická diferenciácia sa uplatňuje aj pri hodnotení morfologickej a syntaktickej problematiky. Týmto okruhom sa venujú štyri samostatné kapitolky. Osobitné kapitoly sú vyhradené aj výslovnostným a pravopisným problémom V záverečnej časti sa objasňujú niektoré jazykovedné pojmy a termíny, napr. *jazyk a reč, jazyková situácia,* ale vysvetľujú sa aj niektoré ďalšie otázky

jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Aj v ostatných častiach príručky sa nenásilne sprostredkúvajú jazykovedné poznatky; objasňuje sa význam takých pojmov, ako je *synonymia, antonymia, homonymia, multiverbizácia, animizácia* a pod., a odkazuje sa aj na najzákladnejšie kodifikačné príručky (Krátky slovník slovenského jazyka, Pravidlá slovenskej výslovnosti). Pri riešení niektorých problémov jazykovej praxe sa za kritérium vhodnosti berie aj estetické hľadisko, napr. v otázke *Je pri stretnutí dvoch zvratných slovies vo vete nevyhnutné použiť pri každom z nich slovko sa?* a jej exemplifikácii dvojicou viet *Vojaci sa neopovážili pustiť do nich* a *Vojaci sa neopovážili pustiť sa do nich* sa zdôrazňuje, že obe výpovede sú korektné, no „prvý spôsob vyjadrenia je štylisticky hladší" (s. 153).

Pozorné čítanie jednotlivých poznámok umožňuje vytvoriť si primeranú predstavu o systémovom usporiadaní spisovného i národného jazyka a o jeho fungovaní v spoločnosti. Príručka sa však nečíta len ako celok, lež môže sa operatívne použiť, keď sa hľadá odpoveď na niektoré čiastkové otázky. Informačnú hodnotu knižky posilňuje aj to, že niektoré okruhy problémov a konkrétne otázky sa riešia vo viacerých kapitolkách a poznámkach, pravda, z rozličného zorného uhla (napr. *Kedy sa bicyklujeme a kedy bicyklujeme?* a *Kedy pretekáme a kedy sa pretekáme?*, používanie skupinových čísloviek, tvorenie ženských mien prechyľovaním, konkurencia sufixov *-isko/ -ište*, vokalizácia predložiek, písanie veľkých písmen, náležité používanie slovesa *posilňovať* a jeho derivátov, používanie zámena *svoj*, pomenovaní *gamaše* a *návleky* a niektoré ďalšie). Praktickú použiteľnosť príručky zvyšuje aj pripojený index slov.

Je prirodzené, že pri takom množstve nadhodených problémov sa všetky nemôžu vyriešiť jednoznačne, s dostatočným množstvom argumentov. Rozsah i funkcia publikácie si vynucuje koncíznosť vyjadrenia. Niektoré riešenia, odporúčania a názory ponúkajú možnosti ďalšej diskusie. V knižke sa stretneme s odporúčaniami, ktoré ponúkajú systémové, no menej zvyčajné a v úze zatiaľ nie veľmi frekventované riešenia. Tu zrejme až jazyková prax ukáže mieru ich prijatia. V každom prípade však takéto výrazové prostriedky rozširujú aspoň pasívnu slovnú zásobu a používateľ jazyka môže po nich v prípade potreby siahnuť. Ide napr. o výrazy *nepostojný* (napr. *kôň*) ako variant výrazu *neposedný* (s. 17—18), hovorové slovo *frotáčik*, resp. *umývačik* ako synonymá výrazov *frotírová rukavica, frotírové vrecúško* (s. 23), *mäsiar údič* (s. 208), hoci v tomto prípade Krátky slovník slovenského jazyka uvádza len podobu *údenár*. Nie veľmi vhodným sa nám zdá výraz *odievka*, resp. *odievačka* (uvádza sa popri výrazoch *šatka, pléd*) ako ekvivalent českého slova *přehoz*, a to hlavne v spojení *norková odievka* (s. 28). Substantívum *odievka* má mierne folklorizujúci príznak, ktorý nekorešponduje so sémantikou adjektíva *norkový*. Nakrátko sa dotkneme ešte niekoľkých ďalších riešení: Na s. 36 sa rieši variantnosť slov *vrchovec* a *vrcholec*. Krátky slovník slovenského jazyka uvádza síce obe podoby ako rovnocenné, predsa však aj s istou sémantickou, nielen štylistickou (ako je to v príručke) diferenciou. Slovo *vrcholec* má širší význam (vrchol, vrcholok, napr. *vrcholec hôr, stromu*) než slovo *vrchovec* (najvyššie siahajúca časť stromu). — *Štiepkovač* (s. 107) nie je len „stroj, ktorý umožňuje vyvážať z lesa polotovary", ale aj továrenský štiepkovací stroj. — Príručka hodnotí pomenovanie oslavovanej ženy

oslávenkyňa ako trochu knižné a pomenovanie *oslávenka* ako bežné (s. 140), hoci napr. aj Krátky slovník slovenského jazyka uvádza len podobu *oslávenkyňa*. — V prípade rozdielu medzi vyjadrením *umrel mi otec* a *odumrel ma otec* (s. 155) sa nám vidí prijateľnejšie riešenie Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ktorý hodnotí sloveso *odumrieť* v spojení s predmetom ako zastarané — na rozdiel od riešenia v príručke, podľa ktorej toto vyjadrenie sa od nocionálneho *umrieť* líši sémantickým príznakom („používa sa iba o osobách [zvyčajne len o otcovi alebo matke], od ktorých bol hovoriaci nielen citovo, ale aj existenčne závislý"). Pociťovanie príznaku zastaranosti pri týchto výrazoch je v súčasnej jazykovej praxi zrejme silnejšie než uvedomovanie si sémantickej diferencie. Podobne sa domnievame, že v poznámke *Ako sa v obchode (zdvorilo) odpovedá na záporná otázku?* (s. 155) — konkrétne *Nedoviezli vám zemiaky?* je odporúčaná replika *Ba doviezli, prosím* (so zdôraznením použitej častice) v takomto bezprízna kovom bežnom type rozhovoru expresívna a vhodná skôr do dialógu s vyššou mierou subjektívnosti. Na základe poznatkov z jazykovej praxe sa nedomnievame, že frazeologizmus *Jablko nepadlo ďaleko od stromu* (s. 232) sa vyznačuje len pejoratívnym príznakom. — V poznámke *Prečo pôsobí nápis Ak stojíte, držte sa! neprimerane?* sa dáva prednosť nápisu *Držte sa!* (s. 256) s odôvodnením, ako by šlo o ekonomickejšie, kultúrnejšie a jednoznačné vyjadrenie. Nepochybne by šlo o jednoznačné a ekonomické vyjadrenie, no jeho strohá podoba nepôsobí ako kultúrnejšia. — Poznámka *Je oslovenie typu pani Helenka spoločensky primerané?* (s. 248) poukazuje na širšiu problematiku honoratívu v slovenčine, a to hlavne v „prechodných" komunikačných sférach medzi oficiálnym a súkromným oslovením, keď jazyková prax nemá k dispozícii primeraný a operatívny spôsob oslovenia. Máme na mysli napr. priame oslovenie zákazníka v obchode. Problém honoratívu sa rieši aj pri oslovení významnej umelkyne. Ako ekvivalent oslovenia umelcov mužov *majstre!* sa uvažuje o oslovení *vážená majsterka* (s. 29). Pri používaní takéhoto typu oslovenia záleží zrejme aj na jazykovom cítení príslušného používateľa jazyka, domnievame sa však, že sa v úze zatiaľ takéto oslovenie nerozšírilo.

A napokon len niekoľko drobných pripomienok: Nie celkom náležitý sa nám vidí výraz *policista* v spojení *tajný policista* (s. 146). Neutrálny je skôr výraz *policajt*. — Ak sa pri objasňovaní termínov *non-fiction* a *science-fiction* (s. 225) uviedol slovenský ekvivalent *vedecko-fantistická literatúra*, mohol sa uviesť aj najčastejšie používaný slovenský ekvivalent termínu *non-fiction*, a to *literatúra faktu* (porov. napr. Mistrík: Štylistika, 1985, s. 543), resp. *faktografická literatúra*. — V súvislosti s výrazmi *džezbalet* a *džezgymnastika* sa v poznámke mohol spomenúť aj nový výraz *aerobik* aj s naznačením významu. — V súvislosti so spojením *rokovať za okrúhlym stolom* (s. 236) sa spomína *kráľ Artúr*. Ako bežnejšie pomenovanie tohto legendárneho panovníka poznáme však skôr podobu *kráľ Artuš*. — Sloveso *zastaviť sa* má v angličtine podobu *to stop*, nie *to stope* (s. 50). — Kontrahované pomenovania *Blava* (z Bratislava) nepokladáme za akronym, pretože pri ňom nejde o slovo, ktoré vzniklo zo začiatočných písmen, resp. slabík spojenia slov (s. 185).

Tieto čiastkové a okrajové poznámky však v nijakom prípade neznižujú hodnotu, užitočnosť a spoločenský prínos príručky, ktorá je podľa autorov určená hlavne školskej mládeži. Domnievame sa však, že možnosti jej použi-

tia sú oveľa širšie a že poučenie v nej nájdu všetci tí používatelia slovenčiny, ktorí sa usilujú o zvýšenie svojej vlastnej jazykovej úrovne a ktorých prirodzenou potrebou je primerané a kultivované jazykové vyjadrovanie.

Dana Slančová

Živé výklady o mikropočítačoch

(BURGER, I.: Zvedavé otázky okolo mikropočítačov. Bratislava, Smena 1988. 191 s.)

Hneď na začiatku treba povedať, že knižka, o ktorej tu chceme napísať pár poznámok, má veľmi dobrú jazykovú úroveň, od výberu slov cez starostlivú štylizáciu až po bezchybnú interpunkciu. Práve preto však môžeme venovať väčšiu pozornosť jej kompozičnému a textovému stvárneniu.

Je prirodzené, že sa tu používa značné množstvo termínov z veľkej oblasti počítačovej techniky i teórie. Hladko a bez problémov sa tu používajú také termíny ako *mikropočítač, mikroprocesor,* ale aj *jednoslabikové* a *dvojslabikové slovo* (nie *jednoslabičné, dvojslabičné!*), ba aj špeciálnejšie termíny typu *preplnenie, pretečenie* a *podplnenie, podtečenie* ako kalky z angl. podoby *overflow* a *underflow.* Zámerne sa tu používajú normované termíny *programové* a *technické vybavenie* namiesto bežných (ale značne hovorovo podfarbených) podôb *software* a *hardware.*

Ako vyplýva už z názvu knižky, vysvetľujú sa tu jednotlivé otázky, „ktoré najčastejšie počuť v diskusiách medzi mladšími, ale aj staršími priaznivcami mikropočítačovej techniky" (10). Nejde však o sokratovský dialogický výklad, vlastne súvislý výklad prerušovaný otázkami fingovaného poslucháča, ale o voľne radené kapitolky, ktorých nadpisy majú podobu otázok. Napr. *Ktorá klávesnica je najlepšia? Dá sa kresliť tzv. svetelným perom? Ako funguje programátor pevných pamätí?*

Odpovede na takto formulované otázky sa podávajú dosť zoširoka a na záver každej kapitoly sa podáva zhrnujúci odsek, v ktorom sa zreteľne reaguje na položenú otázku. Napr. výklad otázky *Skutočne sa hlavica diskovej pamäte nedotýka povrchu disku?* sa zhŕňa takto: *Hlavičky tuhých diskov skutočne plávajú tesne nad povrchom rýchlo sa otáčajúcich diskov. Pri disketových pamätiach s pomalým otáčaním sa však používajú kontaktné hlavičky* (68). Podobne na otázku *Čo sa dá zistiť logickou sondou s optickým zobrazením?* sa odpovedá v závere výkladu takto: *Na otázku sme už vlastne dosť presne odpovedali. Stručne povedané, logická sonda umožňuje opticky signalizovať základné logické stavy jedného signálu číslicového zariadenia* (86). Za oživenie výkladu možno pokladať takýto vtipný záver: *Po prečítaní tohto odseku možno čitateľa prekvapí, že prestáva rozumieť aj tomu, čomu predtým rozumel. Radi poradíme, aby si túto kapitolu prečítal ešte raz, a ak to nepomôže, nech s úsmevom prejde na ďalšiu kapitolu. Princípy mikroprogramového riadenia sa totiž aj u nás na vysokej škole vyučujú len v špecializácii zameranej osobitne na počítače* (47).

S otázkovou metódou prirodzene súvisí úsilie o nadľahčené vyjadrovanie. Dobrým príkladom je práve uvedený záver.

Úsilie pôsobiť na čitateľa sa prejavuje aj častým používaním prvej osoby množného čísla. Napr. *Obráťme pozornosť na logické obvody a ich odber napájacieho prúdu pri činnosti. Zistíme tu zaujímavé skutočnosti. Najlepšie ak si pripravíme ... zapojenie na meranie odberu prúdu* (146). *Zdá sa, že sa nám nepodarí odstrániť rozdiel potenciálov obidvoch komunikujúcich strán. Pokúsime sa teda aspoň odstrániť jeho následky ...* (165).

Neodmysliteľnou zložkou popularizačného výkladu je vysvetľovanie pojmov a termínov. Niekedy sa v takýchto prípadoch výslovne používa sloveso *nazývať, označovať, hovoriť*. Napr. *Tieto podporné programy nazývame programovacie prostredie, lebo práve v ňom pracuje programátor pri vytváraní programov* (107); *Používa sa vydutý tvar hlavičky, aby prúdiaci vzduch spôsoboval vztlak hlavičky. Tejto časti hlavičky sa hovorí kĺzadlo* (68). *Už sme povedali, že to možno dosiahnuť unifikáciou všetkých činností pomocou malého počtu elementárnych akcií. Hovoríme im strojové cykly mikroprocesora* (34).

Inokedy sa pojmy a termíny vysvetľujú v rámci vecného výkladu. Napr. *Musíme si preto povedať o dvoch typoch prekladačov — o interpretoch a kompilátoroch ... Interpret pracuje tak, že preloží prvý príkaz a hneď ho vykoná ... Kompilátor pracuje inak. Preloží všetky príkazy do postupnosti inštrukcií mikroprocesora, takže výsledkom jeho práce je strojový program ... Kompilátor má svoje meno odvodené od slova kompilovať, to značí pozbierať už vytvorené časti. Kompilátor totiž pre ten istý vyšší príkaz produkuje vždy tú istú postupnosť strojových inštrukcií, ktorú predpísal tvorca kompilátora. Interpret zasa interpretuje vyššie príkazy pomocou mikroprocesora, t. j. určuje aké má byť správanie mikroprocesora na základe príkazov v programe používateľa* (28). Ako vidieť, vo výklade sa pojem a termín vysvetľuje z viacerých hľadísk a vo vzájomnej súvislosti dvoch pojmov.

Iný typ výkladu: *Informácie sú teda uložené na diskovom médiu v kružniciach, ktorým hovoríme stopy. Na jednej stope sú uložené tisícky slabík, postupne bit za bitom (disková pamäť číta a zapisuje v sériovom kóde). Pri zväzku viacerých diskov tvoria stopy uložené nad sebou tzv. valec (t. j. stopy toho istého priemeru na všetkých tanieroch diskového zväzku;* 65).

Na tomto príklade možno ukázať aj ďalší znak popularizačného výkladu, uvádzanie vedľajších, podružných faktov v zátvorkách, teda akoby v druhom výkladovom pásme. Veľmi výrazná je táto druhotnosť v tomto príklade: *Činnosť programu sa prejaví tak, že pri pohybe svetelného pera ostane za hrotom nakreslená čiara tak, ako sa hrot pohyboval (pri snímaní polohy pera sa kresba nevytvára, len sa nastaví jas na rovnomernú úroveň, aby sa svetelný impulz zjavil aj v mieste inak tmavej časti obrazu;* 78).

Podobne ako pojmy a termíny vysvetľujú, resp. dešifrujú sa aj mnohé skratky a akronymy, ktoré sú v počítačovej technike neobyčajne časté, a to v osobitnej kapitolke. Napr. *Skratka TTL je odvodená od anglických slov Transistor-transistor Logic, teda je to tranzistorovo-tranzistorová logika* (126). *Ide teda o invertovaný logický súčin, ktorý sa označuje skratkou NAND z anglických slov not and (not znamená nie a and v tomto význame znamená súčasne, zároveň* — 126). Treba pripomenúť, že skratky a akronymy sa vysvetľujú aj v priloženom malom registri použitých pojmov.

Na okraj tohto registra, ktorý však má aj výkladovú funkciu, treba pripojiť niekoľko poznámok. Niekedy je výklad príliš stručný, nepomôže pri pochopení. Napr. *analógia — podobnosť* (ale čitateľ nevie, čo je v danom prípade podobnosť), *komplementárny — doplnkový, logický — dvojstavový (log. 0, log. 1).* Niekedy je zasa výklad málo zrozumiteľný, keď sa napr. *nerovnoznačnosť* vysvetľuje ako logická funkcia dvoch vstupných signálov, ktorá dáva hodnotu log. 1, ak vstupné signály nie sú v zhodnom stave, *pevná rádová čiarka* — jednoduché zobrazenie čísla napríklad v pozičnej váhovej sústave ako celé číslo, zlomok atď. (teda čiarka je zobrazenie čísla?). Niektoré výklady sú tautologické: *relatívna presnosť* — chyba hodnoty vzťahujúca sa na hodnotu, *prerušenie* — činnosť v počítači, keď určitá významová udalosť spôsobí prerušenie behu programu.

Napokon ešte poznámka o kompozícii knižky. Približne uprostred výkladov, resp. odpovedí na jednotlivé otázky je vložený rad obrázkov s vysvetľujúcim textom. Je to čosi ako fotoriport podávajúci krátku históriu vývinu počítačov.

Na záver možno povedať, že knižka I. Burgera je pekným príkladom na súčasný popularizačný štýl v slovenčine. Výklady sa podávajú jednoducho, jasne, vidieť v nich aj postavu autora, ale aj príkladnú starostlivosť o kompozičnú, štylistickú a gramatickú zložku, ako aj úsilie o odborný, ale pritom jednoduchý, prístupný výklad.

Ján Horecký

SPYTOVALI STE SA

Požičať — vypožičať (si). — J. K. z Bratislavy: „Aký je významový rozdiel medzi slovesami *požičať* a *vypožičať (si)*“.

Slovesá *požičať* a *vypožičať (si)* sú nielen formálne, ale aj významovo blízke, a hoci je jedno bezpredponové, druhé predponové, nie je medzi nimi rozdiel v slovesnom vide, ale v niečom inom. Obidvoma týmito dokonavými slovesami sa označuje istá činnosť z hľadiska dvoch odlišných aktérov: prijímateľa (žiadateľa) a podávateľa (požičiavateľa). Rozdiel v odlišnosti činnosti sa vyjadruje odlišnými slovesami i rozdielnou väzbou: *vypožičať (si) od niekoho* (vyžiadať [si] na dočasné používanie) — *požičať niekomu* (poskytnúť, dať na dočasné používanie). Ide tu o podobný významový rozdiel, aký je pri slovesách *dávať — prijímať, prenajať — prenajať si.*

Okrem formálneho a významového rozdielu je medzi slovesami *požičať* a *vypožičať (si)* aj rozdiel v slovotvornej produktivite. Od slovesa *požičať* sú utvorené predponové slovesá *napožičiavať, rozpožičiavať, porozpožičiavať,* substantíva *požička, požičovňa, požičiavateľ,* od slovesa *vypožičať (si)* iba podst. meno *výpožička,* adjektívum *výpožičný (čas, poriadok, lístok).*

Prečo sa niekedy slovesá *požičať* a *vypožičať (si)* zamieňajú? Sloveso *vypožičať (si)* má totiž aj bezpredponový variant *požičať si,* ktorý je kodifikovaný v Slovníku slovenského jazyka a v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Tak na činnosť „vyžiadať si od niekoho niečo na dočasné používanie“ máme

dve slovesá, *vypožičať si* a *požičať si,* na činnosť „dať niekomu niečo na dočasné používanie" máme iba bezpredponové sloveso *požičať.* V praxi sa niekedy pri označovaní tohto druhého aktu „poskytovať" chybne používa predponové sloveso *vypožičať niekomu niečo.*

Nejasnosti vznikajú najmä vtedy, keď činnosť „vyžiadať" (= vypožičať) označená slovesom *požičať* má iný objekt, ako označuje zvratné zámeno *si.* V prípade, že sa nepoužije pomenovanie označujúce zdroj *(od koho),* informácia je celkom nejasná. Ak napr. povieme *Ja mu to požičiam,* mohlo by sa tomu rozumieť „dám mu to na dočasné používanie". Význam spresňuje až vyjadrenie *od koho: Ja mu to požičiam od priateľa.*

Pri správnom a presnom vyjadrovaní musíme rozlišovať odlišné činnosti vyžiadať — poskytnúť pomenované odlišnými slovesami *vypožičať si (požičať si) od niekoho niečo — požičať niekomu niečo.*

Konštantín Palkovič

Markíza. — A. K. z Bratislavy nám napísal: „V súčasnosti sa často používajú cloniace zariadenia, ktoré sú zvyčajne umiestnené nad výkladmi obchodov, nad reštauráciami a pod. Tvorí ich akási strieška z hliníka, plastu alebo rozmanitých tkanín pestrých farieb. Neviete, ako nazvať takéto zariadenia?"

V súvislosti s rozšírením prvkov tzv. drobnej architektúry (patria sem napr. lavičky, osvetľovacie telesá, rozmanité stánky na občerstvenie, ale aj nádoby na odpadky) sa inštalujú aj cloniace zariadenia, ktoré spomína náš čitateľ. Tieto zariadenia patria medzi slnečné clony, ktoré majú za úlohu zatieniť priehľadnú výplň okien alebo vytvoriť prekážku priamemu prechádzaniu slnečného žiarenia do vnútorného priestoru. Okrem roliet, žalúzií a slnolamov ich tvoria aj *markízy,* o ktoré zrejme ide nášmu čitateľovi. Markízy sú textilné clony (alebo clony z iného materiálu), ktoré prinášajú aj novú možnosť farebne riešiť priečelia budov. Tieto vysunuté ľahké pevné alebo pohyblivé striešky sa používajú na clonenie vchodov, okien, ochranu balkónov, lodžií a terás.

Výraz *markíza* nie je v slovenčine neznámy, o čom svedčí aj to, že ho zachytávajú viaceré jazykové príručky (porov. Slovník slovenského jazyka II, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, s. 98, Slovník cudzích slov, Bratislava, SPN 1979, s. 550, Krátky slovník slovenského jazyka, Bratislava, Veda 1987, s. 192). Uvádzajú sa v nich heslá *markíza*[1] a *markíza*[2] (indexami sa označujú homonymá); *markíza*[1] s významom „titul vyššej šľachtičnej, manželka markíza", *markíza*[2] s vysvetlením, že ide o termín z oblasti stavebníctva, a s výkladom „ochranná strieška nad vchodom alebo oblokom".

Slovo *markíza* preniklo do slovenčiny z francúzštiny. Vo Francúzsko-slovenskom slovníku (Bratislava, SPN 1983, s. 413) sa pri hesle *marguise*[1,2] uvádzajú slovenské ekvivalenty 1. *markíza* (šľachtický titul); 2. *markíza* — stavebný termín s významom „strieška chrániaca vstup do domu".

Pripomeňme ešte, že výraz markíza je podstatné meno ženského rodu a pravidelne sa skloňuje podľa vzoru *žena:* 2. pád jedn. č. *markízy,* 3. p. *markíze,* 7. p. *markízou.*

Katarína Hegerová

Zotavovňa, ozdravovňa, liečebňa. — P. K. z Bratislavy: „Chcel by som vedieť, aký je rozdiel medzi zotavovňou, ozdravovňou a liečebňou."

Kto bol na rekreácii, pozná slovo *zotavovňa*. Označuje sa ním stavba alebo komplex stavieb pod jednou správou, rekreačné zariadenie, ktoré poskytuje (najčastejšie členom ROH) ubytovanie, stravu, kultúrny a telovýchovný program zameraný na oddych a zotavenie. Pod správou jednej zotavovne môže byť viac ubytovní, budov, v ktorých rekreanti bývajú. Podobný význam má slovo *ubytovňa* aj v oblasti mimo rekreácie. Pomenúva sa ním budova alebo miestnosť na hromadné ubytovanie.

Návštevníkom kúpeľov sú zaiste známe *liečebne*. V každých kúpeľoch je zvyčajne viac liečebných domov alebo liečební. Sú to zväčša navzájom oddelené budovy, v ktorých pacienti bývajú, prípadne aj prijímajú procedúry.

Menej rozšírený je výraz *ozdravovňa*. Pomenúva sa ním rekreačné zariadenie spojené s liečebnými procedúrami. Mohli by sme povedať, že je to zotavovňa spojená s liečebňou. Takáto ozdravovňa je napr. v Tatranských Matliaroch.

Všetky tieto ubytovacie zariadenia sú pomenované slovami, ktoré patria medzi názvy miesta a majú takmer rovnakú pomenovaciu a slovotvornú štruktúru i motiváciu. Sú utvorené od slovies *zotavovať sa, ubytovať (sa), liečiť (sa)*, resp. *ozdravovať sa*.

V horských oblastiach, ale aj v tichom, zvyčajne lesnom prostredí na rovinách sú postavené chaty. Sú to väčšie alebo menšie rekreačné stavby, ktoré slúžia podnikovej či súkromnej rekreácii alebo turistike. Podľa toho, komu slúžia, rozoznávame *podnikové, turistické, poľovnícke* a *súkromné chaty*.

Každé z rozoberaných slov má svoj vymedzený význam a sféru používania. Keď sa chceme vyjadrovať presne a jasne, musíme uvedené slová používať v ich vymedzenom význame.

Konštantín Palkovič

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v sept. 1989. Rukopis odovzdaný do tlače 17. 5. 1989. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—